

K návrhu lexikografického popisu termínů v lexikální databázi LEXIKON 21¹

Edith Birkhahnová, Věra Chudomelová
Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.

Tools for the Lexicographical Description of Terms in the Lexical Database LEXIKON 21

Creating the lexicon in a database form offers a lot of new possibilities for elaborating the terminology, i.e. for more systematic description of the terms. This covers i.a. more accurate and complex description of the characteristics of the terms at every particular level of interpretation of meaning, exemplification and additional interpretation as well. For these purposes, independent tools are designed, especially the list of the branches and sections of terminology.

Problematika terminologie a jejího slovníkového zpracování je značně komplikovaná, obsahuje řadu nevyjasněných otázek, vyžadujících podrobnou a hloubkovou analýzu jejich teoretického zázemí, materiálových základů i zpracování termínů v dosavadních výkladových slovnících češtiny, případně i ve slovnících dalších jazyků (zvláště pak slovanských). Je třeba nejen zaujmout postoj ke zpracování terminologie v naší dosavadní lexikografické tradici, ale také reflektovat nové možnosti, jež s sebou tvorba naší slovníkové elektronické databáze (v českém prostředí bezprecedentní) přináší.

V našem příspěvku chceme nastínit pouze několik vybraných terminologických problémů, které budeme muset postupně řešit v rámci budoucího výkladového slovníku zpracovaného formou lexikální databáze: nástroje pro popis termínů, výklad významu termínů, „kategoriální“ slova v rámci výkladových definic, místo termínu v polysémním hesle, termíny cizího a domácího původu a uplatnění odborných synonym a antonym.

Nástroje pro popis termínů

K nástrojům, které jsme pro zpracování termínů v budoucí slovníkové databázi *LEXIKON 21* (dále *L 21*) navrhly, patří:

¹ Příspěvek vznikl v rámci výzkumného záměru ÚJČ AV ČR, v. v. i. *Vytvoření databáze lexikální zásoby českého jazyka počátku 21. století* (AV0Z90610521). *LEXIKON 21* – lexikální databáze češtiny navrhovaná v lexikograficko-terminologickém oddělení ÚJČ AV ČR, v. v. i., pro zpracování budoucího výkladového slovníku; *L 21* je naše současné pracovní označení i pro tento budoucí výkladový slovník, který se v ÚJČ AV ČR začne zpracovávat až po roce 2011. Jednotlivé části koncepce postupně vznikají od roku 2005 v rámci současného výzkumného záměru *Vytvoření databáze lexikální zásoby českého jazyka počátku 21. století* (AV0Z90610521), viz též v tomto sborníku příspěvek J. Světlé *K návrhu, vývoji a funkcím lexikální databáze češtiny*.

- 1) Oborový kvalifikátor, jehož bude možné použít na různých úrovních hesla: v rámci výkladu významu, v exemplifikaci, u synonym, příp. i jinde (o seznamu oborových kvalifikátorů viz níže);
- 2) Nástroje Předvýklad, Výklad významu, Poznámka k výkladu významu, Encyklopedická poznámka na kartě Význam/Podvýznam;
- 3) Nástroj Exemplifikace (o exemplifikačních miniheslech viz níže).

Např. výklad terminologického významu u hesla dub (**obor** botanika) můžeme řešit kvalifikátorem v rámci **podvýznamu** a výkladem: *botanický rod stromů Quercus*
Encykl. pozn.: rod dvouděložných rostlin z čeledi bukovitých, pův. v Sev. Americe, ve vých. Asii a částečně v Evropě, známo asi 600 druhů.

Výklad významu termínů

Termíny jsou slova, která patří do terminologického systému nějakého oboru, případně více oborů, současně jsou to ale ve většině případů i slova běžné slovní zásoby. Patří tedy často do dvou systémů, mezi nimiž probíhají procesy terminologizace a determinologizace.

Přikláníme se proto k co nejsrozumitelnějším výkladům, které budou přijatelné pro laiky bez hlubších znalostí daného oboru, a případně další informace budou umístěny v Encyklopedické poznámce nebo v Exemplifikaci. Všechna slova, která budeme používat ve výkladech významu, by měla být inventarizována jako součást metajazyka popisu a postupně též zpracována jako hesla.

Budeme se snažit o výklady pro laika srozumitelné, podané běžným jazykem, ale zároveň přesné a poskytující dnešnímu uživateli dostatečné množství odborné informace. Měly by být zdůrazněny vlastnosti známé a pro odlišení od ostatních slov pojmenovávajících podobné entity nejmarkantnější, které jsou charakteristické a případně motivační pro přenášení významů (např. u hesla *čočka* se zdůrazní tvar plodu takto pojmenované rostliny, který se stal motivujícím pro označení věcí podobných, např. optických čoček). Při tvorbě obecné definice je potřeba si uvědomit, která slova označují věci podobné, aby se jejich výklad mohl odlišit. Např. nepovažujeme za dostačující výklady uvedené v SSČ u hesel *sněženka* ‚jarní bylina se sněhově bílými květy‘ a *bledule* ‚jarní bylina s mléčně bílými květy‘. Pro slovníkovou databázi L 21 navrhujeme více přiblížit podobu a barvu květů: u *bledule* – ‚jarní květina se svěšenými bílými květy se žlutými skvrnkami na okraji‘, u *sněženky* – ‚jarní květina se svěšenými sněhobílými květy se zelenou skvrnkou uprostřed‘.

Víceslovné termíny můžeme uvádět např. v rámci Exemplifikace ve formě tzv. minihesel. **Miniheslo** je náš pracovní název pro samostatný exemplifikační blok určený pro ustálené terminologické spojení s vlastním výkladem a citátovým dokladem:

E3 k V1 MINIHESLO dub letní *Quercus robur*

Odborný výraz v oboru botanika

Syn2000|doc.txttype=PUB,doc.temp=1996,doc.opus=bv-11 **Dub letní**, zvaný křemelák bývá mohutnější, ale to asi není to nejlepší pravidlo. Oproti dubu zimnímu neboli drnákovi má žaludy na delší stopce.

Místo termínu v polysémním hesle

V rámci této problematiky jsme v první řadě vycházely ze zpracování termínů v SSSJČ a v SSČ (viz též FILIPEC 1995, s. 43n) a zároveň jsme přihlížely ke specifickým možnostem navrhované lexikální databáze. Na základě toho jsme vyčlenily několik základních typů z hlediska možností jejich budoucího zpracování v L 21, a to jak v monosémním, tak i v polysémním hesle (jsme si ovšem vědomy toho, že tento výčet není úplný; další typy vyplynou z analýzy konkrétního materiálu):

1) Samostatné terminologické heslo

A) *jednovýznamové*

a) Je-li význam považován za ryze terminologický, byla v SSSJČ i v SSČ u takového hesla uvedena zkratka příslušného oboru/oborů, např. *sčítanec*, *sarkom*, *pepsin*, *perfektivum*, *fluoreskovat*, *harmonizovat*. I v L 21 navrhuje tato slova označit jako *odborný výraz* s uvedením příslušného oboru.

b) Není-li heslové slovo pro svou všeobecnou známost chápáno jako výlučně terminologické, pak je v SSSJČ a v SSČ uváděno bez jakékoli signalizace odbornosti, např. *cedr*, *tuleň*, *beton*, *reaktor*, *cyklón*. V L 21 bude možné případné odborné užití označit kvalifikátorem v rámci Exemplifikace; u zvířat, rostlin, chemických substancí apod. je možné odborné užití zachytit v Encyklopedické poznámce, případně pro něj vyčlenit Podvýznam.

B) *dvouvýznamové*

Má-li termín dva blízké významy v různých oborech, v SSSJČ a v SSČ se většinou uvádí s příslušnou zkratkou oborů a samostatnými výklady, např. *drén* – tech. a lék., *erupce* geol. a hvězd. Tato slova zamýšlíme zachytit jako polysémní, v obou významech je označit jako *odborný výraz* a doplnit kvalifikátorem oboru.

2) Polysémní heslové slovo

A) Pokud ani jeden z významů již není pro svou všeobecnou známost považován za výlučně terminologický, pak signalizace terminologičnosti nebyla v SSSJČ a v SSČ uváděna, např. *fotografie*, *tarif*, *sága*, *raketa*. Zde je možné označení odbornosti v L 21 řešit pomocí Encyklopedické poznámky, nebo jako Podvý-

znam; naznačení případného odborného užití ve spojeních je také možné až v Exemplifikaci (srov. u slova *tarif*).

SSJČ: **tarif** -u m. (z it. driv. arab.) *sazba 1; systematicky uspořádaný soubor sazeb, dávek ap. (sazebník) a předpisy pro jejich užívání:* (zaplatit) dopravní, poštovní t.; zvýšit t-y; denní, noční t. (za elektrický proud); **dopr.** pásmový, prostorový, nákladní, osobní t.; **ekon.** časový, úkolový, mzdový t.; – železniční, plavební, celní t.; t. správních, soudních poplatků; **dopr.** místní, průvozní, vnitrostátní, mezinárodní t.

B) Je-li jeden z významů chápán jako ryze terminologický, bývá v SSJČ a SSČ opatřen zkratkou příslušného oboru, např. *mandle, čípek, céva, rak, stereotyp*. V L 21 bude tento odborný význam opatřen označením *odborný výraz* s uvedením příslušného oboru.

C) Každý z významů je termínem odlišného oboru, např. *derivace, rovnice, rapsódie, steeplechase*. Signalizace terminologičnosti v L 21 bude realizována obdobně.

Seznam oborových kvalifikátorů

V nástrojích navržených pro L 21 je seznam oborových kvalifikátorů skryt pod tlačítkem OBOR, které je umístěno na kartě pro celé heslo, na kartě pro jednotlivý význam a konečně i v nástroji pro exemplifikaci k označení jednotlivých exemplifikačních bloků. Použití kvalifikátorů (nejen pro obory, ale i dalších) zřejmě vymezíme jen na úrovni významů (podvýznamů), pro celé heslo pravděpodobně nebude použití kvalifikátorů relevantní, neboť významy polysémního hesla se liší např. příslušností k různým oborům, a proto je budeme označovat právě na úrovni jednotlivých významů.

Další eventualita členění polysémních hesel spočívá v použití samostatné karty Podvýznam, která má stejné nástroje jako karta Význam, takže lze kvalifikátorem oboru označit jen tento podvýznam. Toho hodláme využít systematicky především u oborů, které mají nomenklaturu, tedy v botanice, zoologii a chemii, jako podvýznam můžeme řešit např. označení rodu (např. heslo *dub* – 1. význam: ‚(statný) listnatý strom, jehož plodem jsou žaludy‘; podvýznam: ‚botanický rod stromů *Quercus*‘), nebo třídy (např. heslo *savec* – 1. význam: ‚obratlovec, jehož mláďata se živí mateřským mlékem‘; podvýznam: ‚zoologická třída *Mammalia*‘). Oborový kvalifikátor je zde přiřazen až na úrovni podvýznamu. Karta Podvýznam se zdá být v těchto případech použitelná, ale její využití je třeba dále vyzkoušet a ověřit v praxi.

Seznam oborů pro L 21 jsme původně navrhovaly jako hierarchický s možností rozklikávat vyšší úrovně a zpracovat se tak k úrovním nižším (např. přírodní vědy → biologie → zoologie), výhodou mohlo být obecnější zařazení termínu,

který se používá ve více příbuzných vědách bez nutnosti uvádět všechny obory jednotlivě. Pro zpracovatele byl však tento postup náročný a výsledek byl nepřehledný, proto jsme se rozhodly zpracovat jen jeden seznam, řazený abecedně. Zůstaly v něm na stejné úrovni položky, které byly na vyšším stupni zobecnění, i ty, které byly tříděné podrobněji. Tak tu vedle sebe teď jsou přírodní vědy, biologie i botanika, máme tedy možnost vybírat podle potřeby.

Kromě toho elektronická verze umožňuje názvy oborů nezkracovat, rozepsaný název je zřetelnější a jednoznačnější.

V současnosti má náš seznam zhruba 80 položek, byl vymezován na základě aktuálnosti a závažnosti jednotlivých oborů pro současného uživatele češtiny. Jsou sem zařazeny základní obory z oblasti vědy (antropologie, fyzika, mineralogie, teologie, atd.), techniky (elektrotechnika, informační technologie, atd.), ekonomiky (bankovníctví, management, marketing, atd.) a další. Při jeho tvorbě jsme vycházely z podrobné analýzy a srovnání seznamů oborů v českých výkladových slovnících všeobecných i speciálních (SSČ, SSJČ, PSJČ, ASCS, SN 1 a SN 2), i některých encyklopedických slovníků (např. Malá ilustrovaná encyklopedie), máme ovšem na zřeteli, že v každém díle se při výběru seznamu oborů pracovalo s určitými zevšeobecnujícími principy a seznam byl přizpůsoben dobovému stavu. Dále jsme braly v úvahu i seznam oborů v Českém národním korpusu a v zahraničních slovnících (např. německém Dudenu a anglickém Oxfordu), dále jsme čerpaly z překladových slovníků a internetových lexikálních databází. Pro porovnání jsme použily i další zdroje neslovníkového charakteru, jako např. seznamy mezinárodního desetinného třídění, ke kterému jsme přihlédly stejně jako k seznamům OKEČ – „Odvětvová klasifikace ekonomických činností“ a seznamu disciplín v rámci vědní koncepce AV ČR. Ne vše se nakonec promítlo do konečného seznamu, některá třídění nebyla pro slovníkové zpracování vhodná. Snažily jsme se sestavit seznam oborů co nejuplněnější, aby ale zároveň byl pružný i při dodatečném doplňování názvů dalších oborů. Při postupném budování databáze se již teď ukazuje, že některé obory bude třeba doplnit, jiné případně přejmenovat, proto na seznamu dále pracujeme a upřesňujeme ho. Jako první se na seznamu položek, které je třeba doplnit, objevila lingvistika/jazykověda, neboť původně jsme počítaly jen s nadřazenou filologií.

„Kategoriální“ slova² v rámci výkladových definic u jednotlivých oborů

„Kategoriálními“ slovy máme na mysli slova metajazyka výkladové definice, která ve slovnících slouží jako zobecňující pojmy pro určitou skupinu slov. Např.

² Jsme si vědomy toho, že pojem „kategoriální slova“ je u slovenských kolegů používán v poněkud jiném významu, viz např. Kačala, J., *Kategoriálne slová v slovných spojeniach* (Príspevok k teórii jazykového významu), *Jazykovedný časopis* 44, 1993, č. 1, str. 14–24.

ke „kategoriálním slovům“, která bývají součástí výkladových definic u názvů jednotlivých oborů (pracovním východiskem byl pro nás SSČ, SSJČ a částečně také ASCS), patří: věda, nauka, obor /vědní obor, úsek, disciplína, odvětví.

a) věda: Slovo *věda* se v heslových statích názvů oborů vyskytuje zpravidla na začátku definice ve spojení „*věda o ...*“. Jako vědy jsou označovány nejčastěji ty obory lidské činnosti, které mají zastřešující charakter vůči dalším oborům (např. *filozofie, matematika, fyzika, chemie, historie, jazykověda, zeměpis*), jsou vyučovacím předmětem či oborem na středních či vysokých školách (např. *archeologie, slavistika, logika, psychologie, sociologie*), případně jde o obory, jimž byla přisouzena z hlediska odbornosti větší důležitost než jiným (např. *psycho-tronika, glaciologie, chetitologie, futurologie, gerontologie, krystalografie, folkloristika*).

b) nauka: Slovo *nauka* se v heslových statích názvů oborů vyskytuje rovněž zpravidla na začátku definice, a to ve spojení „*nauka o ...*“. Naukami označovali lexikografové převážně dílčí disciplíny jednotlivých oborů (*morfologie, stomatologie, zbožíznavství, heraldika, rétorika*), případně velmi úzce specializované obory (*balistika, rytmika, pomologie, frazeologie, kynologie*).

V SSČ jsou z větší části jako nauky označovány humanitní disciplíny. Najdeme zde 55 *nauk*, z nichž 36 patří k humanitním oborům a většina ostatních jsou disciplíny víceméně pomezí.

c) obor: Stejně jako *nauka* jsou *oborem* označeny některé dílčí či úzce specializované disciplíny (*petrochemie, etymologie*). V této skupině převládají obory přírodovědné a technické.

Z pohledu slovo tvorby je možné říci (i když pouze z hlediska SSČ), že jsou zde oproti jiným „kategoriálním slovům“ ve větší míře zastoupeny složeniny (*kryobiologie, mikroelektronika, fotochemie, elektrotechnika, termodynamika*).

Zvláštní skupinou jsou disciplíny označené jako „*vědní obory*“. V SSČ jsou to *archivnictví, astrofyzika, geochemie, hydraulika, teorie informace, informatika, knihověda, knihovnictví, kybernetika, logopedie, psychofyzika, psychofyziologie, systematika a zeměměřičství*, přičemž ve výběru právě těchto disciplín coby vědních oborů není patrný žádný systém.

Naopak důsledně systematicky byly v SSČ zpracovány lékařské obory.

Zvláštním případem v SSČ jsou hesla *fyzika, chemie, matematika, přírodopis a zeměpis*, jejichž definice vypadá takto: 1. *věda o ...*, 2. *vyučovací předmět tohoto oboru* (zde však sehrála jistou roli také stylistická stránka heslové statě).

d) úsek: V SSČ je zastoupen osmkrát (*agroekologie, agrofyzika, agrochemie, bakteriologie, kryochirurgie, kryotechnika, petrografie, pragmatika*), v SSJČ třikrát (*směnkářství, výroba, politická správa*).

e) disciplína: Zatímco pojem *disciplína* se v SSČ omezuje výhradně na sportovní disciplíny (*hod, běh, krasobruslení, překážkový běh, skok, zápas ve volném stylu*,

tanec, trojskok, skok o tyči, vrh, skok vysoký), v SSJČ najdeme kromě sportu také *dogmatiku* coby teologickou disciplínu, *fenomenologii* coby základní filozofickou disciplínu, *textologii* jako literárněvědnou disciplínu a *jazykový zeměpis* jako jazykovou disciplínu.

f) odvětví: V SSČ najdeme tři druhy odvětví:

- 1) sportovní (*atletika, kulturistika, plavání, zápas*),
- 2) ekonomická, průmyslová či odvětví národního hospodářství (*distribuce, cukrovarnictví, doprava, hornictví, obchod, průmysl, stavebnictví, zemědělství*),
- 3) ostatní (*diferenciální počet a integrální počet* coby odvětví matematické analýzy, *lékárenství* coby odvětví farmacie, *lnářství*).

SSJČ označuje jako odvětví řadu dílčích disciplín, které SSČ buď vůbec neobsahuje, či je zařadil jinak (např. *elektrochemie* je v SSJČ odvětví a v SSČ obor).

SSJČ také v několika případech užívá kategoriálního slova *část (čeho)* (např. *mechanika – část fyziky ...*, *aritmetika – část matematiky ...*). Naproti tomu pojmy *okruh, sféra* a *oblast* se v definicích názvů oborů neobjevila ani v SSJČ, ani v SSČ.

Vzhledem k zastarávajícímu charakteru slova *nauka* bychom se přikláněly jej v rámci nového lexikografického zpracování definic oborů vůbec nepoužívat, stejně jako vágní pojem *část (čeho)*.

Věda bývá nejčastěji označením pro zastřešující vědní obor, případně vědní obor těšící se všeobecné vážnosti a důležitosti, a přitom bychom také (byť důsledněji) zůstaly. Dílčí obory pak mohou být označovány jako *obory* (potřebnost označení *vědní obor* je třeba ještě podrobit hlubší analýze, viz *geografie-zeměpis*). Nově se nám však nabízí také *podobor*.

Pojem *disciplína* se ve slovnících váže spíše ke sportu (a v jeho rámci ve většině případů k atletice), nicméně stejně jako *úsek* je třeba *disciplínu* rovněž podrobit detailnějšímu zkoumání.

Příklad návrhu uspořádání kategoriálních slov vzhledem k míře jejich obecnosti:

Fyzika – věda zabývající se vlastnostmi hmoty a vztahy mezi tělesy; vyučovací předmět této vědy

Astrofyzika – obor fyziky, který zkoumá vesmír; jeho struktury, objekty a procesy, které se v něm odehrávají

Fyzika plazmatu – podobor (příp. úsek) astrofyziky

Odvětví bychom ponechaly trojí využití:

a) hospodářské odvětví, b) průmyslové odvětví, c) sportovní odvětví (to na rozdíl od disciplíny vyjadřuje jednotlivé druhy sportu), např.:

Plavání – sportovní odvětví

Běh – atletická disciplína

K otázce poměru domácích a cizích synonym v terminologii

- 1) Pokud existuje k danému termínu domácí i cizí pojem, v SSJČ a v SSČ je preferovaný název vyložen definicí a druhý název (resp. synonymum) vyložen pouze odkazem na název první, srov. např. v SSČ:

jazykověda, -y ž věda o jazyku a jazykové komunikaci, lingvistika

lingvistika [-ty-], -y ž jazykověda

- 2) V případě, že není upřednostňován žádný z názvů, jsou obě synonyma vyložena stejně a opatřena druhým názvem jako synonymem; srov. př. ze SSČ:

mravouka [-o-u-], -y ž nauka o mravnosti, morálka 3, etika 1

etika [-ty-], -y ž (ř) 1. filoz. nauka o mravnosti, mravouka

Oba typy budou v L 21 zpracovány stejně, tj. oba názvy budou stejně vyloženy, po středníku opatřeny druhým z názvů jako synonymem a vzájemně proodkázány. V případě, že se tyto názvy budou lišit v komunikačně-pragmatické oblasti, bude zapotřebí tuto skutečnost podchytit v komunikační poznámce. Typickým příkladem je dvojice *geografie* – *zeměpis* (srov. zpracování v SSJČ i v SSČ):

SSJČ – **geografie**, -e ž *zeměpis*

SSJČ – **zeměpis**, -u m. (6. j. -e, -u) *věda o přírodních a společenských jevech v jednotlivých oblastech na povrchu zemském, o jejich rozložení a vzájemných vztazích; vyučovací předmět tohoto oboru; geografie*

SSČ – **geografie**, -e ž *zeměpis*

SSČ – **zeměpis**, -u m 1. věda o rozložení a vzáj. vztazích přírodních a společ. jevů v jednotl. oblastech na povrchu zemském, geografie

2. vyučovací předmět tohoto oboru

K výskytu v ČNK:

	SYN 2000	SYN 2005	SYN 2006pub
zeměpis	269	332	631
geografie	330	136	246

Z tabulky je zřejmé, že s výjimkou nepatrného nárůstu *geografie* v SYN 2000 i nadále *zeměpis* v běžném úzu převažuje.

Rozlišení z hlediska typu textu v ČNK pak vypadá následovně:

	beletrie	odborná lit.	publicistika
zeměpis (SYN2000)	21,2%	22,7%	56,1%
zeměpis (SYN2005)	48,8%	23,8%	27,4%
geografie (SYN2000)	1,5%	79%	19%
geografie (SYN2005)	18,3%	59,6%	21,3%

Významným ukazatelem je především evidentní převaha pojmu *geografie* v textech odborných.

Z výše uvedeného vyplývá, že k heslovým slovům „geografie“ a „zeměpis“ nelze při jejich zpracování přistupovat jako k úplným synonymům. Jejich komunikačně-pragmatická rozdílnost bude signalizována jednak vhodným výběrem exemplifikačních příkladů, jednak komunikační poznámkou.

3) Specifickým případem pro lexikografii je existence cizího a domácího pojmenování nějakého oboru, jejichž význam se plně nepřekrývá, srov. SSC:

historie, -e

1. věda o dějinách: *česká, světová historie; literární historie*
2. dějiny: **historie národa**; přen. minulost: *to už je historie; to patří historii, do historie*
3. vypravování, historka, (životní) příběh: *rodinná, nepříjemná historie* událost, věc

dějepis, -u m historie, 1, 2

1. obor zabývající se dějinami; vyučovací předmět tohoto oboru
2. dějiny

Na základě dokladů v ČNK je možné říci, že pojem „historie“ je oproti pojmu „dějepis“ používán v širším významu, čemuž napovídá i použití „kategoriálních slov“ (historie – věda, dějepis – obor). Navíc „historie“ se v korpusu objevuje ve všech třech výše uvedených významech, kdežto „dějepis“ v drtivé většině případů pouze jako vyučovací předmět.

Pro zpracování v L 21 z toho vyplývá, že historie i dějepis budou opatřeny svým vlastním výkladem významu a na základě pojetí synonym se tato objeví pouze v rámci synonymických řad, nikoli však po středníku ve výkladu významu.

U těchto typů názvů oborů se budeme držet zásady, že pokud půjde pouze o vyučovací předmět na ZŠ a SŠ (+ učitelský obor na VŠ), budeme používat názvů *obor*, příp. *vědní obor* (dějepis, zeměpis, přírodopis). Vysokoškolské neučitelské obory pak budou opatřeny „kategoriálním slovem“ *věda* (historie, geografie).

Odborná synonyma a antonyma

A: Synonyma

Jako vzájemná synonyma byly v předchozích slovnících chápány normované termíny a nenormovaná spisovná odborná pojmenování. Bylo-li odborným synonymem vykládáno slovo, které samo není termínem, bylo toto synonymum opatřeno zkratkou příslušného oboru.

V L 21 budou obě synonyma z hlediska výkladu významu vyložena stejně a vzájemně proodkázána. Existuje však i několik problematických případů, k nimž je zapotřebí poněkud odlišný zpracovatelský přístup:

a) synonyma typu *hruška a hrušeň*:

Zatímco *hrušeň* má pouze význam ‚ovocný strom‘, *hruška* může být jak ‚ovocným stromem‘, tak i ‚plodem ovocného stromu‘.

V L 21 navrhuje heslo *hrušeň* zpracovat s jedním významem (‚strom, jehož plodem jsou hrušky‘), jenž bude mít podvýznam (‚botanický rod *Pirus*‘), v Exemplicích se pak může objevit např. *hrušeň obecná, hrušeň polnička* atd. Heslo *hruška* by pak mělo být zpracováno jako dvouvýznamové, přičemž význam ‚strom‘ by byl s heslem *hrušeň* synonymní – nikoli už však s výše zmíněným podvýznamem ‚botanický rod‘.

Další možností je zpracovat botanický rod jako samostatný význam (viz výše problematika polysémie).

b) synonyma typu *pampeliška a smetanka*:

Druhové označení *smetanka* bylo dříve součástí oficiální botanické nomenklatury, jenomže došlo ke změně nomenklatury a oficiálním odborným názvem je dnes pouze druhové označení *pampeliška*, které bylo dříve chápáno a pojímáno jako lidové.³ V L 21 bude u hesla *pampeliška* uvedena *smetanka* jako synonymum, u hesla *smetanka* bude *pampeliška* uvedena jako synonymum a u obou hesel bude v Encyklopedické poznámce vysvětlen daný posun v terminologické platnosti výrazu. Vzhledem k tomu, že *pampeliška* bude mít odborný podvýznam označující botanický rod, bude na rozdíl od *smetanky* opatřena v tomto podvýznamu oborovým kvalifikátorem.

c) synonyma typu *kaštan a jírovec, jasmín a pustoryl*:

Heslová slova *kaštan* a *jasmín* jsou z hlediska botanické nomenklatury neodborná označení, proto u nich ve výkladu významu bude uvedeno: *neodborně pro jírovec; neodborně pro pustoryl* apod.

B: Antonyma

U odborných výrazů budeme v některých případech za výkladem významu uvádět kromě synonym též antonyma. Půjde však pouze o případy, kdy dané heslo tvoří se svým antonymem komplementární (kontradiktorní) dvojici a dochází tak díky uvedenému antonymu k upřesnění výkladu významu, např.: **konvexní – konkávní, krytosemenný – nahosemenný**.

Návrh zpracování terminologie pro L 21 je zatím ve své zcela počáteční fázi. Koncepce lexikografického popisu termínů se bude dále vyvíjet.

Literatura

AKADEMICKÝ slovník cizích slov. Praha 1995. (ASCS)
DUDEN Deutsches Universalwörterbuch. Mannheim 2001. (Duden)

³ Viz např. Dostál, J., Nová květena ČSSR 2, Praha 1989.

- FILÍPEK, J.: Teorie a praxe jednojazyčného slovníku výkladového. In: Manuál lexikografie. Jinočany 1995, s. 14–49.
- FREKVENČNÍ slovník češtiny. Praha 2004.
- MALÁ ilustrovaná encyklopedie. Praha 1999.
- NĚMEC, I.: K problému slovníkové definice. NŘ 65, 1982, s. 113–118.
- NEW Oxford Dictionary of English. Oxford 2005. (Oxford)
- NOVÁ slova v češtině. Slovník neologizmů 1. Praha 1998. (SN 1)
- NOVÁ slova v češtině. Slovník neologizmů 2. Praha 2004. (SN 2)
- POŠTOLKOVÁ, B.: K specifčnosti významu termínů. SaS 41, 1980, s. 54–56.
- PŘÍRUČNÍ slovník jazyka českého. Praha 1935–1957. (PSJČ)
- SLOVNÍK spisovné češtiny pro školu a veřejnost. 3. vyd., Praha 2005. (SSČ)
- SLOVNÍK spisovného jazyka českého. Praha 1960–1971. (SSJČ)
- SMĚRNICE pro vypracovávání rukopisu slovníku spisovného jazyka českého. Praha 1957.
- ZÁSADY zpracování slovníku. In: SSČ. Praha 1978, s. 779–799.